

УДК 94(477):005.73:352.07(477.72-25)"1879"
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2025-52-8>

ПОВСЯКДЕННІСТЬ БЮРОКРАТІЇ: ДЖЕРЕЛЬНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ХЕРСОНСЬКОЇ МІСЬКОЇ ДУМИ 1879 Р.

Черемісін Олександр Вікторович,
*доктор історичних наук,
професор кафедри історії,
археології та методики викладання
Херсонського державного університету
al.cheremisin@gmail.com
orcid.org/0000-0003-0173-0489*

Проблематика вивчення міського самоврядування Херсона другої половини XIX ст. сьогодні набуває особливої ваги у зв'язку з масштабними втратами документальної спадщини, спричинені російською окупацією 2022 р. Значна частина до-революційних фондів Державного архіву Херсонської області, зокрема матеріали міської думи, була викрадена. Це зумовлює необхідність введення до наукового обігу тих джерел, які збереглися у копіях, приватних колекціях, що набуває не тільки наукового, але й меморіального виміру. **Мета статті** – реконструювати адміністративну повсякденність Херсона 1879 р. через аналіз матеріалів фонду № 4 Державного архіву Херсонської області, які репрезентують діяльність міської думи та управи. **Методологія дослідження** спирається на міждисциплінарний підхід і теорію повсякденності, що дозволяє розглядати джерела як текстуальні репрезентації соціального порядку, комунікаційних практик і владного дискурсу. До основного кола дослідницьких матеріалів належать: Журнал засідань Херсонської міської думи та Пам'ятна книжка Херсонського міського громадського управління. Перший документ фіксує хроніку практичної роботи думи: склад присутніх, перебіг обговорень, ухвалення рішень, що дозволяє простежити механізми функціонування міської бюрократії. Другий – підсумовує діяльність самоврядування, подаючи систематизовані дані про фінанси, штат, установи та комісії. Разом вони відтворюють ритм міського життя, показують логіку ухвалення рішень, форми комунікації між думою та управою, гласними та громадою. Регулярність засідань (переважно щотижневих) і зміст обговорень – від господарських питань до опіки над школами й лікарніми – демонструють становлення стабільної адміністративної рутини. Саме в цих практиках проявляється формування локальної модерності, де бюрократія виступала не лише апаратом влади, а й соціальним середовищем міського життя. У підсумку зроблені **висновки**, що аналіз документів думи 1879 р. дозволяє відторити соціальну текстуру херсонської бюрократії; побачити, як через буденну адміністративну працю формувалась інституційна культура, громадянська участь і локальна ідентичність. В умовах сучасних воєнних втрат подібні джерела стають актом відновлення історичної пам'яті міста та його минулої тягlostі.

Ключові слова: Херсон, міське самоврядування, повсякденність, бюрократія, архівні джерела, локальна модерність, історична пам'ять.

THE EVERYDAY LIFE OF BUREAUCRACY: SOURCE ASPECTS OF THE FUNCTIONING OF THE KHERSON CITY COUNCIL IN 1879

Cheremisin Oleksandr Viktorovich,
*Doctor of Historical Sciences,
Professor at the Department of History,
Archaeology and teaching methods
Kherson State University
al.cheremisin@gmail.com
orcid.org/0000-0003-0173-0489*

The study of local self-government in Kherson in the second half of the 19th century is becoming particularly important today due to the large-scale loss of documentary heritage caused by the Russian occupation in 2022. A significant part of the pre-revolutionary funds of the State Archives of the Kherson Region, in particular the materials of the city council, were stolen. This necessitates the introduction into scientific circulation of those sources that have been preserved in copies and private collections, which acquires not only scientific but also memorial significance. **The purpose of the article** is to reconstruct the administrative everyday life of Kherson in 1879 through the analysis of materials from fund No. 4 of the State Archives of the Kherson Region, which represent the activities of the city council and the administration. **The research methodology** is based on an interdisciplinary approach and the theory of everyday life, which allows sources to be viewed as textual representations of social order, communication practices, and authoritative discourse. The main research materials include: the Journal of the Kherson City Duma Meetings and the Memorial Book of the Kherson City Public Administration. The first document records the chronicle of the practical work of the Duma – the composition of those present, the course of discussions, and the adoption of decisions, which allows us to trace the mechanisms of the functioning of the city bureaucracy. The second summarizes the activities of the local government, providing systematic data on finances, staff, institutions, and commissions.

Together, they reproduce the rhythm of city life, show the logic of decision-making, and the forms of communication between the Duma and the administration, the deputies, and the community. The regularity of meetings (mostly weekly) and the content of discussions – from economic issues to the supervision of schools and hospitals – demonstrate the establishment of a stable administrative routine. It is in these practices that the formation of local modernity is manifested, where bureaucracy acted not only as an apparatus of power, but also as a social environment of urban life. In **conclusion**, the analysis of the 1879 Duma documents allows us to reconstruct the social texture of Kherson's bureaucracy and see how institutional culture, civic participation, and local identity were formed through everyday administrative work. In the context of contemporary military losses, such sources become an act of restoring the historical memory of the city and its past continuity.

Keywords: Kherson, urban self-government, everyday life, bureaucracy, archival sources, local modernity, historical memory.

1. Вступ

Проблематика вивчення міського самоврядування Херсона другої половини XIX ст. сьогодні набуває особливої ваги у зв'язку з масштабними втратами документальної спадщини, що спричинені російською окупацією 2022 р. Значна частина дореволюційних фондів Державного архіву Херсонської області, зокрема матеріали міської думи, була викрадена. Це зумовлює необхідність введення до наукового обігу тих джерел, які збереглися у копіях, приватних колекціях, що набуває не тільки наукового але й меморіального виміру.

Перші зафіксовані спроби наукового осмислення діяльності міських органів самоврядування з'являються ще у XIX ст. Ці дослідження розпочинались передусім на початку XIX ст. в працях А. Скальковського (Скальковский, 1836), Н. Мурзакевича (Мурзакевич, 1893), А. Маркевича (1879) та інших авторів, котрі заклали підвалини для історичного вивчення південноукраїнських міст. Їхні археографічні публікації сприяли збереженню важливих документів, що стосуються розвитку міського простору й економічної діяльності на локальному рівні. Серед таких праць особливо вирізняється дослідження Д. Горловського (Горловский, 1896), у якому представлено результати 25-річної роботи херсонського самоврядування та оприлюднено низку першоджерел з питань міської земельної політики.

На початку XX ст. науковий інтерес до аграрної проблематики зосереджувався переважно навколо загальнодержавних реформ, функціонування земств або революційних процесів. Дослідження, які б аналізували практичний досвід реалізації земельної політики саме в межах міста Херсона, фактично відсутні. У наявних регіональних студіях діяльність Херсонської міської думи згадується лише побіжно без спроби цілісного аналізу чи системного опрацювання джерельного матеріалу.

Недостатнє опрацювання архівних фондів істотно звужує можливість для глибокої перевірки історичних фактів, вивчення управлінських рішень міської влади й відтворення її економічної стратегії. Саме тому запропонована публікація має на меті заповнити помітну лаку у джерельній базі, забезпечивши науковий доступ до автентичних документів, що дозволяють реконструювати не лише зміст, а й механізми ухвалення рішень у сфері міського самоврядування.

Зі здобуттям Україною незалежності поживився інтерес істориків до тематики місцевої політики, що сприяло відновленню локальних досліджень. Водночас, більшість праць зосереджується на загальноукраїнських або регіональних тенденціях, тоді як досвід окремих міст, зокрема Херсона, залишався на периферії історіографічного поля. Лише окремі автори, серед яких варто виділити В. Константинову (Константинова, 2010), Ф. Турченко і Г. Турченко (Турченко, Ф., Турченко Г. 2003), звертались до проблеми модернізації південноукраїнських міст, включно з Херсоном, та діяльності міської думи у контексті громадсько-політичних процесів.

Отже, можна зробити висновок, що історіографія розвитку вивчення міського самоврядування Херсона досі залишається обмеженою. Це стосується як масштабів використаної джерельної бази так і різноманіття науково-методичних підходів до її аналізу.

Мета статті – провести інституційно-історичний аналіз документів фонду № 4 Державного архіву Херсонської області і простежити адміністративні механізми міського самоврядування, форми бюрократичної взаємодії та управлінської комунікації, а також визначити основи формування місцевих інтересів і специфіку роботи Херсонської міської думи у 1879 р. в імперській адміністративно-територіальній моделі та оцінити рівень його самостійності відповідно до принципів і нормативів Міського положення 1870 р.

Методологія дослідження спирається на міждисциплінарний підхід і теорію повсякденності, що дозволяє розглядати джерела як текстуральні репрезентації соціального порядку, комунікаційних практик і владного дискурсу. До основного кола дослідницьких матеріалів належать: Журнал засідань Херсонської міської думи (ДАХО. Ф.4. Оп. 1. Спр.1, 88) та Пам'ятна книжка Херсонського міського громадського управління (ДАХО. Ф.4. Оп. 1. Спр.1, 86). Перший документ фіксує хроніку практичної роботи думи – склад присутніх, перебіг обговорень, ухвалення рішень, що дозволяє простежити механізми функціонування міської бюрократії. Другий – підсумовує діяльність самоврядування, подаючи систематизовані дані про фінанси, штат, установи та комісії. Разом вони відтворюють ритм міського життя, показують логіку ухвалення рішень, форми комунікації

між думою та управою, гласними та громадою. Регулярність засідань (переважно щотижневих) і зміст обговорень – від господарських питань до опіки над школами й лікарніми – демонструють становлення стабільної адміністративної рутини. Саме в цих практиках проявляється формування локальної модерності, де бюрократія виступала не лише апаратом влади, а й соціальним середовищем міського життя.

Наукова новизна дослідження полягає у введенні до сучасного наукового обігу маловідомих джерел і публікацій офіційних звітів та міських журналів другої половини XIX ст., які репрезентують специфіку адміністративно-правової культури міського управління в Херсоні. Дослідження також актуалізує проблему верифікації копій та репродукцій, створених на основі архівних оригіналів, що нині знищені або вивезені окупантами, і формулює методологічні принципи їх використання в історико-урбаністичних студіях.

У статті аналізуються два головні джерела: Журнал засідань Херсонської міської думи (ДАХО. Ф.4. Оп. 1. Спр.1) та Пам'ятна книжка Херсонського міського громадського управління (ДАХО. Ф.4. Оп. 1. Спр.2).

Пам'ятна книжка являє собою структурований довідковий документ, який містить статистичні, організаційні та адміністративні дані про місто та його управління. Вона відноситься до опублікованих джерел з роботи міського самоврядування у 1880 р. і містить матеріали про роботу думи за 1879 р. Вона функціонує як офіційний каталог діяльності міського управління, включаючи списки посадових осіб, штатні розписи, бюджети, регламенти і правила для різних установ – зокрема, морехідних класів, шкіл та спеціалізованих комісій. Завдяки цьому джерелу можна відтворити системне уявлення про бюрократичну структуру Херсона, структурні підрозділи, їхні фінансові можливості та взаємодію з місцевими громадами й земствами.

Журнал засідань думи – це не опубліковане джерело, яке відображає повсякденну практику управління, як приймалися рішення, хто з гласних активно брав участь, як вирішувались конфлікти, як відбувалась комунікація між управою, комісіями та громадськістю. Цей документ дозволяє безпосередньо отримати уявлення про процес практичного функціонування міської бюрократії: як вирішувались питання, яким чином обговорювався бюджет, як організовувалось управління освітніми закладами та інфраструктурними проектами (наприклад, водогін, наймання будівель, ремонтні роботи).

Разом вони дають можливість синтезувати теоретичну і практичну площину бюрократії у всіх її аспектах. Ці документи є ключовими первинними джерелами для реконструкції адміністративної

повсякденності Херсона другої половини XIX ст., дозволяючи побачити, як формальні правила та реальна практика взаємодіяли в міському управлінні. У своєму поєднанні джерела фіксують доходи та видатки міста, роль земств і міських фондів, систему зборів, механізми найму будівель і утримання освітніх та громадських установ. Вони дозволяють простежити співвідношення місцевих ресурсів і держбюджету та зрозуміти механізми розподілу коштів між різними гілками міського управління.

Матеріали описують діяльність реального училища, жіночої Маріїнської гімназії та морехідних класів, бюджетні питання, ремонтні роботи та умови найму приміщень. Це дає змогу дослідити взаємодію управи, громадських організацій і приватних осіб у підтримці освітніх закладів та забезпечення їхнього функціонування.

У журналах чітко простежується механізм комісійного підходу до розгляду питань – кошторисні, водогінні, оздоровчі та освітні комісії. Джерела демонструють розподіл відповідальності між комісіями, управою, гласними та формалізовану процедуру підготовки і ухвалення рішень. Водночас, відображають деталі рутинної роботи думи: відкладення обговорення, погодження проєктів, технічні дискусії, узгодження умов найму та ремонту будівель. Особлива увага приділяється поступовості бюрократичного процесу та взаємодії формальних правил і практичних дій.

2. Аналіз змісту документів

Документи репрезентують офіційні журнали засідань Херсонської міської думи за 1879 р., що відбувались під головуванням міського голови – статського радника Василя Григоровича Терещенка. Матеріали мають чітку ділову структуру, типовий для міського управління досліджуваного періоду стиль викладу, містять як реєстр гласних міської думи, так і витяги з циркулярів губернатора та імператорських розпоряджень, які регулювали практику місцевого самоврядування. Документи належать до категорії ділової управлінської документації і відображають механізми взаємодії міського самоврядування з імперською адміністрацією в умовах бюрократичної системи влади.

Перелік гласних, присутніх на засіданнях 1879 р., свідчить про національну мозаїку міського представництва. У складі думи наявні російські, німецькі, єврейські, грецькі прізвища та прізвища інших національностей, що свідчить про багатонаціональний характер міського корпусу.

Посада голови, зайнята чиновником у чині статського радника, вказує на інституційну залежність думи від адміністративної вертикалі: міський голова, хоча і був виборним, мав затверджуватись губернатором і фактично виконував роль проміжної інстанції між місцевим самоврядуванням та імперською бюрократією.

Перший блок документів містить циркуляри губернатора і витяги з урядових рішень, які встановлювали жорстку централізовану модель контролю за діяльністю місцевих органів. Серед них циркуляр від 5 березня 1879 р. № 18 дозволяв визнавати дійсним засідання земських зборів, скликаних для боротьби з епідеміями, навіть без кворуму, що демонструє пріоритет санітарно-епідеміологічної безпеки над формальними процедурами представництва. Постанова Сенату 1878 р. № 34 забороняла суміщення посад члена міської управи, який заміщав голову, з посадою директора міського банку. Це крок, який можна кваліфікувати зі спрямованістю на розмежування адміністративної та фінансово-господарської компетенції. Інші циркуляри – від 11, 13 і 22 травня, 6 і 30 вересня 1879 р. – регламентували соціальне забезпечення відставних ополченців, ведення торгових реєстрів, створення облікових комітетів при міських банках, права губернатора у кадрових питаннях. Усі вони свідчать про імперську модель підпорядкування міського самоврядування губернаторській владі. Особливо показовим є циркуляр від 3 листопада 1879 р. № 37, який забороняв євреям головувати в колегіальних зборах – виразний приклад етноконфесійних обмежень і системного антисемітизму в адміністративній практиці імперії. Циркуляр від 3 жовтня 1879 р. № 86 регулював розміщення ярмарків і базарів, що демонструє деталізацію просторового управління міською територією відповідно до норм «Губернских учреждений» 1876 р. У цілому, нормативна частина документів демонструє суворо імперативне законодавче поле діяльності думи, жорстоко підпорядкованій губернаторським приписам і міністерським інструкціям (ДАХО. Ф.4. Оп. 1. Спр.1: 4–26).

Протоколи засідань розкривають головні напрями міського управління Херсона. Перші засідання 8 і 14 лютого 1879 р. були присвячені санітарним питанням, викликаним загрозою епідеміологічних захворювань і засвідчили перехід Херсона до регламентованого комунального управління: місто поділене на декілька ділянок, найнято санітарів, визначено місця для звалища нечистот, впроваджено контроль за очищенням дворів. Тоді ж розглядали бюджет на 1879 р.: доходи й видатки становили близько 142 тис. руб., проте наявні недоїмки (55 171 руб.) та невиконані видатки (49 230 руб.) свідчили про хронічну фінансову нестійкість Херсона в досліджуваний період.

На третьому засіданні 20 лютого 1879 р. розглядалось питання будівництва міських скотобень – як з санітарного, так і з фіскального погляду. Ініціатива міського голови щодо створення громадських скотобійень замість приватних відображала прагнення думи монополізувати контроль за інфраструктурою й перевести приватну ініціативу у публічне управління. Четверте засідання

3 березня 1879 р. було присвячене проектам водогону, запропонованими братами Вадон і інженером Фоссом. Обидва передбачали концесійні схеми, що поєднували муніципальний і приватний капітал. Обговорення цих проектів засвідчило перші кроки до створення регульованої системи водопостачання й запровадження міської монополії на санітарні ресурси, хоча відмова Міністерства внутрішніх справ у наданні позики показала залежність міської ініціативи від центрального фінансування.

На тому ж засіданні порушувалось питання будівництва нового театрального будинку. Ініціатива Херсонського міського зібрання трактувала театр як «суспільну потребу», що поєднує культурну і моральну функцію. Створення думою спеціальної комісії для розгляду цього питання свідчить про інституалізацію культурного життя й перехід від приватних ініціатив до публічного культурного патронату міської влади. П'яте засідання 12 березня 1879 р. показало реакцію на загрозу поширення холери в Одесі: ухвалено рішення створити тимчасову інфекційну лікарню, визначити винагороди та пенсії медичним працівникам, затвердити витрати на лікарські потреби. Це демонструє оперативність думи як інструменту локальної виконавчої влади, що діяла під прямим впливом губернатора в межах імперської політики охорони здоров'я (ДАХО. Ф.4. Оп. 1. Спр.1: 28–86).

Найбільш показовими для розуміння функціонального спрямування Херсонської думи є протоколи її дванадцятого та тринадцятого засідань (жовтень–листопад 1879 р.), які розкривають спектр компетенцій міського самоврядування – від культурно-громадських до технічно-господарських питань. Зокрема, ухвалення рішення про фінансування театрального проекту антерпете-ра Матвєєва-Мошинського (1000 руб. одноразово та 500 руб. щорічно протягом 5 років) свідчить про залучення міста до підтримки публічних стосунків між міською владою та приватним підприємцем через контрактні механізми контролю й передачі власності у випадку припинення діяльності. Можна трактувати як приклад ранньої форми муніципального партнерства у сфері культури (ДАХО. Ф.4. Оп. 1. Спр.2: 4–12).

Водночас рішення про перетворення Херсонського морехідного класу другого розряду на трикласний навчальний заклад засвідчує прагнення думи та урядових структур, насамперед Міністерства фінансів і Департаменту торгівлі й мануфактур, до інституалізації морської освіти на півдні України. Міська дума брала на себе часткове фінансування класів (1605 руб. щорічно) і делегувала управлінські функції спеціальному комітету, до якого входили представники думи та викладачі. Держава, зі свого боку, асигнувала додатково 2000 руб., що відображало співфінансування муніципальної та державної сторін. Документи визначали

предмети навчання (навігація, механіка, корабельна архітектура), статус викладачів і структуру звітності до губернатора та Міністерства фінансів, що можна кваліфікувати як форму підзвітності муніципальних закладів центральним відомствам.

Інструкція для поліцейсько-лоцманського поста в Дніпровій дельті ілюструє практичне управління міською владою складними інженерно-господарськими системами. Вона визначає обов'язки поста: нагляд за судноплавством, маркування фарватеру, контроль осадки суден, забезпечення безпеки навігації, прибирання фарватеру, допомогу при аваріях. При цьому пост підпорядковується одночасно і місцевій інспекції, і Міністерству шляхів сполучення, що відображає подвійне підпорядкування муніципального рівня державному адміністративному апарату (ДАХО. Ф.4. Оп. 1. Спр.1: 24–80).

Загалом, ці документи засвідчують, що Херсонська міська дума у 1879 р. працювала на підставі міської реформи 1870 р. У документах чітко зафіксовано застосування статей міського положення, зокрема, 17, 18, 30, 33, 35–39, 41, 96, а також посилання на ст. 1434 «Уложения о наказаниях», що регламентувало кримінальну відповідальність за незаконну участь у виборах. Виборчі збори поділялись на три розряди відповідно до майнової кваліфікації платника міських податків. Протоколи засвідчують точну регламентацію процедур: відкриття зібрання, призначення допоміжних осіб для підрахунку голосів, вибір способу голосування (записками або шарами), перевірку повноважень довірених осіб, фіксацію результатів балотування та підписання протоколів головою і присутніми виборцями.

У всіх розрядах простежується чітке дотримання процедури, притаманної міському виборчому законодавству імперії. Голосування здійснювалось двома способами: через записки або шляхом балотування кулями, що відповідало практиці таємного голосування. Балотування проводилось із суворим дотриманням кворуму, що підтверджується точним зазначенням кількості присутніх виборців. Застосування жеребкування у випадках рівності голосів (згідно із ст. 38 міського положення) демонструє формальний характер дотримання законності та однаковості процедур (Положение о городском общественном управлении, 1870: 402). Це може підтверджувати високий рівень бюрократизації міського управління, при якому навіть випадкові результати набували правового характеру через формальне дотримання норм.

Список із 72 осіб, обраних гласними на 1879–1883 рр., дозволяє реконструювати соціальну стратифікацію міського представництва. Переважають купці від різних гільдій та почесні громадяни – загалом понад половину складу думи. Значну групу становлять міщани (20 осіб), далі – чиновники цивільних чинів колезьких асесорів, секретарів,

радників, титулярних і статських радників. Присутність окремих дворян і чиновників середнього рангу свідчить про поєднання фінансово-підприємницького та бюрократичного прошарків у міському управлінні. Вагомим є також представництво єврейського купецтва, що репрезентоване прізвищами Гурфенгель, Кеслер, Лемперт, Савускан, Фан-Юнг, Розенталь, Шпільман, Фельдман та інші (ДАХО. Ф.4. Оп. 1. Спр.1: 2–4). Це засвідчує активне включення єврейської громади до міського самоврядування і додатково демонструють Херсон із відносно відкритими формами участі в міському управлінні.

У цілому, документи засвідчують, що Херсонська міська дума 1879 р. мала обмежену автономію: усі ключові питання – бюджет, концесії, санітарія, соціальне забезпечення – вирішувалися під контролем губернатора. Водночас формувалася місцева бюрократія – управа, комісії, службові виконавці, що може вказувати на поступовий перехід від виборного самоврядування до адміністративно-комунальної бюрократичної системи.

Як історичні джерела, журнали і протоколи засідань мають високу репрезентативність для вивчення міської господарської політики (водогін, скотобійні, санітарія, театр, освіта), адміністративної структури управління (дума, управа, комісії), етнічної й соціальної структури міської еліти, а також взаємодії між імперським центром і місцевим рівнем влади.

Діловий стиль документів відповідає бюрократичній нормі російської адміністративної практики досліджуваного періоду: чітка канцелярська форма, розділення пунктів, посилання на статті нормативних актів, фіксація годин відкриття і закриття засідань, зазначення складу присутніх. У текстах зберігаються рудименти дореформенної канцелярської лексики («предложено», «по подписании сего документа», «по представлению»), що надає документам характер офіційної звітності, а не політичної комунікації. Мова джерел позбавлена ідеологічних акцентів – вона прагматична, процедурна, стримана (ДАХО. Ф.4. Оп. 1. Спр.2: 12–16).

Отже, документи демонструють приклад функціонування міського самоврядування в південноукраїнському місті. Херсонська міська дума виступала в 1879 р. інституцією з чітко регламентованою процедурою роботи, що діяла в межах імперського адміністративного поля, з підпорядкуванням губернатору та відповідним міністерствам. Її соціальна база формувалась переважно з купецтва, почесних городян і дрібного чиновництва, що відображає комерційно-адміністративний характер міської еліти. Діяльність думи мала комплексний характер – від участі у виборних процедурах і фінансово-господарських справ до підтримки освіти і культури. Документальна структура протоколів

і журналів свідчить про зрілість міського діловодства. Зміст джерел дозволяє розглядати міську думку Херсона як осередок модернізаційних процесів, де взаємодія державних і місцевих ініціатив забезпечувала розвиток інфраструктури, освіти, культури і торгівлі. Ці документи становлять цінне джерело для історії урбанізації, локальної адміністрації й соціальної історії Півдня України. Вони відображають соціально-політичне обличчя Херсона другої половини XIX ст.

3. Бюрократія як щоденність: адміністративні практики міського самоврядування Херсона 1879 р.

Погляд на діяльність міського самоврядування Херсона 1879 р. крізь призму теорії повсякденності відкриває важливий пласт соціальної історії як простору рутинних, повторюваних дій, через які конструювалася локальна влада, формувалася міська культура й втілювались уявлення про порядок. Якщо у традиційних наукових дослідженнях міська дума і управа постають як інституції, що приймають рішення або втілюють державну політику, то в оптиці історії повсякденності ми можемо побачити насамперед практики – дрібні, але систематичні жести бюрократичного світу: підпис, резолюція, скарга, рапорт, доручення, протокол, журнал. Ці практики не просто супроводжували адміністративне життя, вони створювали його, надаючи бюрократії власної ритміки і хронотипу. Херсон 1879 р. – це місто, де буденність чиновницької діяльності поєднувала формальність і рутину з індивідуальним виміром відповідальності. Щоденне функціонування міського самоврядування визначалося постійним документообігом, обміном записками між управою і думою, численними зверненнями городян, обговоренням питань на засіданнях, прийняттям рішень і звітністю перед губернською адміністрацією.

Представлені документи 1879 р. фіксують бюрократію як спільноту письма. Саме в текстах, у дрібних формулюваннях і риторичних зворотах проявлялась мова бюрократії, з якої складалась «адміністративне тіло міста». Повсякденність управи визначалось ритмом письма і читання: чиновники постійно працювали з документами, копіювали, звіряли, дописували, формулювали, звітували. Папір ставав матеріальним носієм влади, а підпис – актом її підтвердження. У цих щоденних операціях – від надання дозволів на ремонт мостів до розгляду скарг на водопостачання – втілювався той тип «повсякденного панування», про який писав М. Вебер, що влада раціонально легальна, заснована не на харизмі, а на процедурі. Його концепція бюрократії як «панування через документи» тут набула локального виміру: міський чиновник постійно відтворював текстову тканину міського управління (Вебер, 2012: 165).

Попри зовнішню одноманітність і повторюваність адміністративна буденність була простором зустрічей, переговорів, конфліктів, укладання договорів, неформальних взаємовідносин. Звернення мешканців до управи – від клопотань про допомогу до скарг на сусідів чи підприємців – формували своєрідний «міський діалог», у якому бюрократична мова перетворювалась на посередника між владою і громадянами. Повсякденна бюрократія в Херсоні виступала механізмом комунікації. Через неї містяни шукали справедливості, впливу, визнання своїх прав. Городяни, обмежені рамками бюрократичної мови звертались з покірними проханнями, писали листи у стилі офіційної лояльності, але вкладали в них індивідуальні інтонації, особисту історію, моральний аргумент. Тому, формально стандартизовані жанри ділового письма ставали місцем повсякденної творчості – практики, у яких звичайні мешканці освоювали владу через текст.

Бюрократія мала свою власну часовість, свій темп і ритм. Дні чиновників структурувались засіданнями, строками, звітними періодами. Повторюваність нарад, перевірок і листування створювали відчуття стабільності, передбачуваності, навіть, упорядкування, що підтримували порядок міського життя. Водночас, адміністративна щоденність не була нейтральною, у ній формувалась певна культура влади – дисциплінована, формальна, дистанційна. Усе це відповідало імперській нормі пізньоросійського бюрократичного світу, але на місцевому рівні мало свої особливості. Херсонське самоврядування, попри залежність від губернських органів, демонструвала певну автономію в рішенні господарських питань – зокрема, у сфері міської інфраструктури, благоустрою, водопостачання, фінансів. Тому, в Херсоні бюрократична повсякденність ставала простором мікровлади, де поєднувались імперські директиви й локальні ініціативи. Повсякденність бюрократичної праці, попри її рутину, мала власну етику: акуратність, пунктуальність, відданість процедурі.

Зрештою, бюрократична повсякденність в Херсоні в 1879 р. виконувала й репрезентативну функцію. Через протоколи, гербові печатки, офіційні засідання та церемонії вона втілювала образ «правильного міста» – упорядкованого, розумного, законного. Влада демонструвала себе через форму, текст, дотримання процедури. Саме так творилась довіра до міського самоврядування – не через харизму чи ідеї, а через повторювану, зрозумілу буденність. У цьому сенсі бюрократія була не лише владним механізмом, а й сценічною практикою, де щоденні адміністративні акти ставали «виставами легальності». Для городян ця форма влади водночас була і далекою, і знайомою. Далекою – бо формальна. Знайомою – бо вкорінювалась в буденний простір життя міста і була частиною повсякденного досвіду.

За канцелярськими столами існував цілий театр ролей: писар, секретар, бухгалтер, міський голова, гласний. Кожен з них був конкретним соціальним типом. «Висока бюрократія» думи мала свої регламенти – засідання, звітність і це яскраво відрізнялось від «низової бюрократії», де працювали канцеляристи, архівісти, секретарі і проводили щоденну технічну роботу. Ці два світи співіснували поруч і пов'язувались виконанням практичних завдань. Тому через цю призму можна подивитись на міське самоврядування як на театр ролей зі своєю поведінкою, манерами, жестами, де з однієї сторони виявлялась «службова гідність», а з іншої – страх перед перевітками або помилками.

Внутрішня логіка бюрократії базувалась на особливій системі сенсів. Поняття «служба» і «порядок» мали моральний вимір: чиновник служив не лише імперії, а й власному уявленню про правильність. Форма вважалась гарантією істини: те, що було правильно оформлено, вважалося правильним по суті.

Проте, бюрократія по суті інтегрувала місто. Через засідання думи та роботу управи формувалась локальна публічність: купці, домовласники, міщани, ремісники, домовласники, підприємці вступали в контакт з міською владою, виробляли спільну мову, інтереси, заключали угоди, приймали рішення, перерозподіляли кошти. У цьому сенсі бюрократія була інструментом соціальної інтеграції – вона тримала місто як систему, надаючи йому форму видимої організації. Саме через повсякденні адміністративні процедури Херсон осмислював себе як спільноту, як єдиний соціально-економічний механізм, здатний змодельовати власні інтереси.

Отже, бюрократія була частиною життя міста досліджуваного періоду – специфічним міським алгоритмом стабільності, у якому кожен чиновницький підпис або протокол ставав актом підтримання соціального світу. У цих непомітних буднях – в обліку, підписах, скаргах і відповідях – відбивалась історія міста як історія його повсякденного функціонування, без якої неможливо зрозуміти ні політичну, ні культурну динаміку другої половини XIX ст. Але найголовніше, на нашу думку, відмітити – повсякденна бюрократія Херсона 1879 р. була школою автономії: чиновники, навчаючись діяти в межах імперських правил, виробляли власні локальні інтереси, власний ритм і стиль роботи, дії. Бюрократія була майданчиком для формування локальної ідентичності, у якій Херсон упізнавав себе як окреме міське тіло в межах імперського організму, яке здатне і може діяти самостійно.

4. Висновки

Таким чином, аналіз документів Херсонського самоврядування на прикладі 1879 р. може засвідчувати, що міська дума мала обмежену автономію,

підпорядковану імперській вертикалі влади. Згідно з Міським положенням 1870 р. міське самоврядування отримувало право самостійно вирішувати питання господарства, благоустрою, фінансів, опіки, освіти, медицини, але лише в межах, які не суперечать загальнодержавним законам і під наглядом губернатора. Тобто, автономія міських інституцій визначалась дозвільним простором від центральної влади. У реальній практиці Херсона це означало, що міська дума і управа могли самостійно вести фінансову звітність, затверджувати місцеві податки, організовувати благоустрій, ремонт мостів, вулиць, водогонів, регулювати торгові справи. Проте, кожне важливе рішення потребувало схвалення «губернського начальства», насамперед Херсонського губернатора і канцелярії Міністерства внутрішніх справ. Усі постанови думи могли бути скасовані або призупинені губернською владою як «неблагонадійні» або такі, що виходять за межі їхньої компетенції.

Тому, по суті міське самоврядування Херсона діяло в умовах адміністративного патерналізму. Воно мала право ініціювати, але не ухвалювати остаточні рішення, діяло в рамках суворой бюрократичної процедури, перебувало під постійним контролем вищих інстанцій. Водночас ця підлеглість не виключала локальних проявів ініціативності. Тому саме у сфері повсякденного управління містом (водопостачання, благоустрій, ярмарки, освіта, медицина, громадський транспорт і культура) і проявлялось все втілення практичної автономії, що визначалось не законом, а допустимою зоною дій в межах імперської дисципліни.

У такій діяльності простежується двоїстість імперського самоврядування: з одного боку – формально вона проголошує самостійність і децентралізацію, а з іншої сторони – прагнення до формальної лояльності і звітності. Така двоїстість імперських стандартів створювала в локальному місті особливий тип автономії – автономію в межах підпорядкування. Вона була суто практичною. Херсонська дума і управа існували як ланки імперського механізму управління, але в межах своїх компетенцій формували локальний порядок з притаманним ритмом і стилем управління, в якому створювалась своя мікрокультура влади.

Проаналізована документація херсонського самоврядування 1879 р. наочно показала, що інституція була частково і функціонально автономною частиною, але інституціонально залежна. Вона обмежувалась господарськими справами та локальним рівнем управління, не зачіпаючи політичного рівня. Проте саме в цій «маленькій автономії» проявляється урбаністична модерність – спроба міської спільноти діяти самостійно, впорядковуючи простір і виробляючи свою притаманну тільки їй муніципальну культуру, та відповідально ставитись до власного міста.

Таким чином, аналіз документів дає підстави стверджувати, що Херсонська міська дума 1879 р. мала обмежену, функціональну автономію, була підлегла губернській адміністрації, але зберігала простір локальної ініціативи у вирішенні

господарських питань. В її практиці виявляється діяльність під наглядом як особлива форма бюрократичної автономії без політичної самостійності, але з високим рівнем практичної відповідальності за міський простір.

Література:

1. Вебер М. *Господарство і суспільство: нариси соціології розуміння*. Київ: «Всесвіт», 2012. 1112 с.
2. Горловский Д.Н. *Итоги двадцатипятилетия Херсонского самоуправления*. Короткий историко-экономический очерк города Херсона. Херсон: Тип. О.Д. Ходушиной, 1896. 987 с.
3. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). Ф.4. Оп. 1. Спр. 2. *Памятная книжка херсонского городского общественного управления*. Херсон: Тип. В.О. Ващенко. 1880. 86 с.
4. ДАХО. Ф.4. Оп. 1. Спр. 1. *Журнал заседаний Херсонской городской думы (Февраль-июнь 1879 года)*. 88 арк.
5. Консантинова В.М. *Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861–1904 роки)*. Запоріжжя: АА «Тандем», 2010. 586 с.
6. Маркевич. А. Документы относящиеся к истории города Одессы. *Записки Одесского общества истории и древностей*. Одесса: Экономическая типография и литография. 1879. Т. XI. С. 324–388.
7. Мурзакевич Н. Материалы для истории губернского города Херсона. *Записки Одесского общества истории и древностей*. Одесса: Экономическая типография и литография. 1879. Т. XVI. С. 55–116.
8. Положение о городском общественном управлении от 16 июня 1870 г. *Полное собрание законов Российской империи*. Собрание второе. Т. XIV. 1870. № 48301. СПб: Тип. 2 Отделения СЕИВК, 1874. С. 395–414.
9. Турченко Ф.Г., Турченко Г.Ф. *Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець XIX ст. – 1921 р.): історичні нариси*. Київ: «Генеза», 2003. 304 с.
10. Скальковский А. Историческое обозрение Новороссийского края. *Журнал Министерства Внутренних Дел*. 1836. № 11. Ч. 22. С. 446–504.

References:

1. Veber M. (2012). *Hospodarstvo i suspilstvo: narysy sotsiolohii rozuminnia* [Economy and society: essays on the sociology of understanding] Kyiv: «Vstsvst», 1112 s. [in Ukrainian].
2. Horlovskiy D.N. (1896). *Ytohy dvadtsatypiatyletyia Khersonskoho samoupravleniya. Korotkyi ystoryko-ekonomycheskyi ocherk horoda Khersona* [Results of twenty-five years of self-government in Kherson] Kherson: Typ. O.D. Khodushynoi, 987 s. [in Russian].
3. Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti (dali – DAKhO). (1880). F.4. Op. 1. Spr. 2. *Pamiatnaia knyzhka khersonskoho horodskoho obshchestvennoho upravleniya* [Commemorative book of the Kherson City Public Administration]. Kherson: Typ. V.O. Vashchenko. 86 s. [in Russian].
4. DAKhO. F.4. Op. 1. Spr. 1. *Zhurnal zasedaniy Khersonskoi horodskoi dumy (Fevral-yiun 1879 hoda)* [Journal of the Kherson City Council Meetings (February–June 1879)] 88 ark. [in Russian].
5. Konstantinova V.M. (2010). *Urbanizatsiia: pivdenoukrainskyi vymir (1861–1904 roky)* [Urbanization: the southern Ukrainian dimension (1861–1904)] Zaporizhzhia: AA «Tandem», 586 s. [in Ukrainian].
6. Markevych. A. (1879). Dokumenty odnosiaschchiesia k ystoryi horoda Odessy. [Documents relating to the history of the city of Odessa] *Zapysky Odesskoho obshchestva ystoryi y drevnostei*. Odessa: Ekonomycheskaia typohrafiia y lytohrafiia. 1879. T. XI. S. 324–388. [in Russian].
7. Murzakevych N. (1893). Materyaly dlia ystoryi hubernskoho horoda Khersona. [Materials for the history of the provincial city of Kherson] *Zapysky Odesskoho obshchestva ystoryi y drevnostei*. Odessa: Ekonomycheskaia typohrafiia y lytohrafiia. T. XVI. S. 55–116. [in Russian].
8. *Polozhenie o gorodskom obshchestvennom upravlenii ot 16 iyunya 1870 g.* [Regulations on municipal public administration dated June 16, 1870] *Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii*. Sobranie vtroe. T. XIV. 1870. № 48301. SPb: Tip. 2 Otdeleniya SEIVK, 1874. S. 395–414. [in Russian].
9. Turchenko F.H., Turchenko H.F. (2003). *Pivdenna Ukraina: modernizatsiia, svitova viina, revoliutsiia (kinets XIX st. – 1921 r.): istorychni narysy* [Southern Ukraine: modernization, world war, revolution (late 19th century – 1921): historical essays] Kyiv: «Henezha», 304 s. [in Ukrainian].
10. Skalkovskiy A. (1836). Ystorycheskoe obozrenye Novorossiyskoho kraia [Historical overview of the Novorossiysk region] *Zhurnal Mynysterstva Vnutrennykh Del*. № 11. Ch. 22. S. 446–504. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 05.11.2025
Рекомендована до друку 21.11.2025
Опублікована 22.12.2025